

Vie vaša mačička, ako veľmi ju zbožňujete?

Väčšina chovateľov týchto hebkých a elegantných živočíchov asi v tejto chvíli začudovane zdvihne obočie a v duchu si odpovie: samozrejme, že vie, veď vždy ma nadšene víta po príchode domov a vždy vie, ako mi jemne a ohľaduplne prejavíť svoju náklonnosť. Väčšina filozofov však bude namietajúť, že vonkajšie správanie zvierat nie je spoľahlivým indikátorom nepochybných existencie vedomia. Každopádne je jasné, že oveľa ľahšie a rýchlejšie prisúdime vedomie niektorému z našich domácich miláčikov, ako zúfalo bučiacej krave, ktorú práve zaživa porcujú na niektorom z amerických bitúnkov (Scully, 2002).

Teraz už naša úvodná otázka dostáva a jednoznačný osobný a politický rozmer. Napriek mnohým čarokrásnym básňam o živej prírode a jej vznešených obyvateľoch, tisíciam kníh a filmov o ochrane divočiny a pod. totiž nikto z nás nemôže veľa zmeniť na tom, že len my, ľudia, sa nachádzame na vrchole potravného reťazca alebo pyramídy, že sme to my, kto zámerne vyselektoval celé armády na mäso bohatých a poslušných živočíchov, ktoré postupne tučnejú v našich veľkochovoch a na našich čoraz viac mechanizovaných a odludštených poľnohospodárskych farmách, aby ich mohol v príhodnej chvíli premeniť na chutný rezeň, steak, tlačienku, klobásu alebo biftek.

Pre tohto krutého lovca a zabijaka, ktorý sa skrýva v každom z nás, je pochopiteľne prijateľnejšie zatajovať uvedené skutočnosti a myslieť si, že zvieratá sú len bezvedomé automaty ovládané vrodennými inštinktmí a niekoľkými podmienenými reflexmi, ako čestne pripustiť, že mnohé z nich dokážu vyriešiť zložitú experimentálnu úlohu, zámerne používať symbolickú komunikáciu či orientovať sa s pomocou dlhodobej a krátkodobej pamäte v spleti časových a priestorových súvislostí. Držiteľ Nobelovej ceny za literatúru Elias Canetti vo svojej známej eseji *Masa a moc* (1960, 1994) konštatoval, že naše nie celkom čisté svedomie v tejto veci sa prejavuje aj počas obyčajného vyprázdňovania, ktoré sa väčšinou odohráva v skrytosti a v akomsi zvláštnom utajení.

Sme si teda dobre vedomí svojej viny, s požívajúcej hlavne v tom, že sústavne, masovo a bez väčšieho váhania nielen vraždíme, ale v početných laboratórnych experimentoch aj opakovanne mučíme a cielene poškodujeme svojich zvieracích „príbuzných“, o čom napokon svedčí aj skutočnosť, že laboratórni pracovníci popri tom, že takto zaobchádzajú s pokusnými zvieratami, zároveň si spomedzi nich vyberajú vyvolených maskotov alebo miláčikov, na ktorých si akoby kompenzujú svoju vinu (Serpell, 1999). V tejto súvislosti sa vynárajú dve základné otázky. Po prvé, nie je naše pokrytectvo podmienené aj tým, že si v duchu uvedomujeme, aké sú nám zvieratá blízke, ako ďaleko sa spolu s nami dostali vo vývojom procese? A po druhé, jestvuje nejaký faktor, nejaká málo uvedomovaná či nedostatočne reflektovaná skutočnosť, ktorá by nejako ospravedlňovala naše bezohľadné počínanie?

Najprv sa pokúsime odpovedať na prvú otázku, čiže rozhodnúť, či zvieratá disponujú komplexným a bohato štruktúrovaným vedomím alebo nie. Zdá sa, že s bežnou definíciou vedomia ako najvyššej funk-

cie mozgu sa v tomto prípade ďaleko nedostaneme. Užitočnejšie je rozlišovať medzi *perceptuálnym* a *reflexívnym vedomím*. Kým v prvom prípade si daný živočích uvedomuje svoj momentálny stav a komplexne vníma svoje okolie, v druhom si je už vedomý toho, že si svoj stav uvedomuje, čiže *uvedomuje si svoje vedomie*. Väčšina bádateľov sa domnieva, že reflexívne vedomie majú len ľudské bytosti, zatiaľ čo zvieratám sú dostupné len nižšie formy alebo stupne perceptuálneho vedomia, resp. *uvedomovania*.

Pepperbergová a Lynn (2000) napríklad na základe experimentov s viacerými druhmi živočíchov rozlišujú medzi piatimi stupňami ich uvedomovania (angl. a *war-ness*). Na prvom stupni sa podľa nich nachádzajú holuby, ktoré boli v experimente schopné uvedomiť si jedno jednoduché pravidlo a s jeho pomocou si všimnúť určitý predmet a vyhnúť sa mu. Na druhom zas živočích, ktoré sú schopné nielen rozlišovať medzi predmetmi podľa určitého pravidla, ale aj využívať toto pravidlo v rôznych experimentálnych situáciách, t. j. „prenášať ho“ z jedného kontextu do druhého. Na treťom stupni už sledujeme živočích, ktoré dokážu prepájať dve pravidlá, dva nezávislé súbory informácií pri zháňaní potravy v širokom okolí a majú teda vo svojom mozgu určitú predstavu o minulej potrave (jej tvare, farbe a pod.).

Na štvrtom stupni uvedomovania sa nachádzajú viaceré vtáky, ktoré si dokážu dlhší čas vo svojej pamäti udržať rôznorodé reprezentácie vonkajších predmetov alebo procesov, napríklad rozoznať, ktorý zo susedných vtákov práve spieva, ktorý nápev si vybral zo svojho repertoára a pod. Na piatom stupni napokon evidujeme živočích, ktoré sa vyznačujú ešte dokonalejšou pamäťou, pretože si pamätajú nielen to, kde našli určitú potravu, ale aj kedy to bolo a o aký druh potravy konkrétne išlo. Len tieto živočích dokázali úspešne zvládnuť aj náročné experimenty, pri ktorých bol špecifický predmet skrytý v jednom z malých kontajnerov a bolo treba určiť, v ktorom z nich sa naozaj nachádza. Podľa Pepperbergovej a Lynna *preto disponujú perceptuálnym vedomím*, ktoré im dovoľuje sledovať pohyb objektu na časovej osi z minulosti do budúcnosti a mať tak určitú predstavu o časovom prúde.

Ilustračné foto: Tomáš Kopečný

Ani títo autori sa však neodvážili prisúdiť komplexné a bohato štruktúrované ľudské vedomie iným živočíchom. Jaak Panksepp (2001) už bol v tomto smere o niečo odvážnejší, keď si položil celkom oprávnenú otázku, či takéto vedomie môžeme prisúdiť malým deťom alebo nie. Odpovedal na ňu síce záporne, ale zároveň podotkol, že *aj takéto deti majú vedomie*, ibaže nižšieho stupňa, ktoré označil ako *afektívne*. Podľa neho takýmto vedomím disponujú v rôznej miere *všetky cicavce*, v dôsledku čoho môže byť študované tak na ontogenetickej, ako aj fylogenetickej a naddruhovej úrovni. Práve afektívne vedomie ako súbor základných neurochemicky generovaných a kontrolovaných emócií je akýmsi jadrom ľudského vedomia, pretože najplnšie a najpôvodnejšie vyjadruje vnútorné pohnútky, motívy i aktuálne psychické stavy daného jednotlivca (a každého cicavca).

Ešte smelší boli Christopher Chandross, Stephanie Yueová a Richard Moccia (2004), keď prisúdili rybám (a súčasne aj všetkým stavovcom) nielen pociťovanie bolesti, ale aj jednoduchú formu vedomia (angl. *consciousness*). Najprv sponchybili tvrdenia

tých vedcov, ktorí sa domnievajú, že len živočích s neokortexom môžu mať vedomie, pričom sa odvolali na štúdié dokazujúce, že skutočným neuronálnym substrátom ľudského vedomia je skôr celý thalamokortikálny systém a nie len neokortex. Pripomenuli tiež mnohé nové štúdie ľudského mozgu, naznačujúce, že vedomie predstavuje skôr *globálny funkčný stav celého mozgu*, ako len funkciu neokortikálnej aktivity samotnej. Nestotožnili sa ani s tými bádateľmi, ktorí sú presvedčení, že na vznik vedomia bol potrebný podstatný nárast neokortexu. Ako uviedli, odborná literatúra je plná správ o pacientoch, ktorí po zranení, resp. kvôli závažnej vývojovej poruche stratili veľkú časť neokortexu a *napriek tomu disponujú normálnymi poznávacími schopnosťami i štandardným inteligentným kvocientom*.

Nenechali sa ďalej „zastrašiti“ ani podstatne odlišnou štruktúrou mozgu rýb a ľudí. Podľa nich totiž pri porovnaní mozgových štruktúr a funkcií vo všetkých veľkých skupinách stavovcov vystupuje do popredia *značná konzervatívnosť ich vývoja*, v dôsledku čoho môžu byť jednotlivé štruktúrne a funkčné rozdiely medzi druhmi „opísané ako špecializované adaptácie v rámci konzistentnej celkovej organizácie“ (Chandross et al., 2004). Okrem toho je známe, že zväčšenie a štruktúrne zdokonalenie predného mozgu (angl. forebrain) sa v evolúcii vyskytlo nezávisle mnohokrát v rozličných skupinách stavovcov, vrátane rýb a cicavcov. V mozgu rýb boli pritom objavené analogické štruktúry ako v limbickom systéme cicavcov, zodpovednom za emocionálne prežívanie vnútorných a vonkajších podnetov a ich operatívne vyhodnocovanie. Ako na záver zdôraznili Chandross a kol., najnovšie štúdie správania rýb dokonca potvrdili, že ich správanie nie je prednostne determinované vrozenými inštinktom, pretože proces učenia (pomocou podmienených reflexov a pod.) u nich prebieha vo viacerých životných fázach, v závislosti od zmien ich životného prostredia, čo sa prejavuje v postupnom zväčšovaní alebo zmenšovaní jednotlivých častí ich mozgu i v zmenách jeho organizácie.

Ale najďalej zo všetkých bádateľov v tomto smere určite zašla Eileen Cristová (2004), keď prisúdila jazyk a spolu s ním aj jednoduché vedomie včelám, ktoré podľa nej komunikujú *rovnako účinne a variabilne ako ľudia* prostredníctvom špecifického tanca, označujúceho zhromaždeným včelám vzdialenosť potravného zdroja, jeho druh a pod. Tento *včelí tanečný jazyk* údajne predstavuje najkomplexnejší symbolický systém doteraz dekódovaný v ríši zvierat, pričom je „na vyššej úrovni ako komunikačné prostriedky všetkých vtákov a cicavcov s výnimkou človeka“ (von Frisch a Lindauer, 1956). Ďalší bádatelia však namietli, že takéto konštatovania sú prinajmenšom predčasné, pretože včelí tanec je pomerne rigidný a málo prispôsobivý, nevykazuje žiadnu vnútrodruhovou variabilitu, ani výraznejšie príznaky individuálneho rozhodovacieho procesu pri svojom vykonávaní, nehovoriac o ďalších oveľa pravdepodobnejších možnostiach jeho vzniku v rámci vrodenej inštinktívneho správania a naučenej behaviorálnej odpovede na úspešné pokusy nájsť vzdialenú a rozptýlenú potravu.

Na druhom póle názorového spektra nachádzame bádateľov, ktorí sú presvedčení, že vedomím disponujú *len ľudské bytosti*. Jedna skupina autorov (do ktorej patria napríklad Thomas Suddendorf a Dan Sperber) sa pritom domnieva, že prvé bytosti s vedomím nemuseli používať (našu) hovorenú reč,

ale vystačili aj s takými reprezentáciami reprezentácií, čiže *metareprezentáciami* objektov a procesov, ktoré boli komunikované prostredníctvom giest a mimiky. Podľa Suddendorfa tak vedomie nevzniklo náhle spolu s rečou, ale rozvíjalo sa postupne už od čias *Homo erectus* a pomáha tak vysvetliť jeho mimoriadny evolučný úspech, prejavujúci sa predovšetkým v mimoriadnej časopriestorovej rozľahlosti jeho životného areálu – veď tento hominid obýval Starý svet takmer 1,5 milióna rokov a vo východnej Ázii bol podľa všetkého vystriedaný až modernými sapientmi. Keďže vedomie u erektov je veľmi ťažké dokázať, opiera sa tento novozélandský psychológ najmä o *ontogenetické súvislosti*.

Vo svojej výnimočnej eseji *Vznik metamysle* dôsledne rozlišuje medzi tromi štádiami vo vývoji detskej mysle a následne *aj tromi základnými typmi ľudskej mysle vôbec*. Myseľ chápe ako reprezentatívny systém (na zobrazovanie vonkajších objektov a procesov a následné virtuálne manipulovanie s nimi), ktorý pozostáva z niekoľkých úrovní. Na prvej úrovni tzv. *základnej mysle* (angl. primary mind) sa väčšina normálnych detí nachádza asi do 2. roku veku, pričom disponuje základnými reprezentáciami, čiže jednoduchým vnímaním vonkajších dejov. V 2. roku života však dieťa nadobúda tzv. *komparatívnu myseľ* (angl. collating mind), obsahujúcu sekundárne reprezentácie vonkajších dejov, akési združené modely vonkajších objektov a procesov, ktoré mu pomáhajú interpretovať skutky iných bytostí vzhľadom na ich túžby, zámery a pod. Na tejto úrovni, na ktorú sa zrejme prepracovali aj ľudopí, niektoré vtáky a morské cicavce (hlavne delfíny), už dieťa disponuje tzv. *vhladom* do vzájomných vzťahov vecí, plánovaním, sebaspoznávaním (podobne ako niektorí ľudopí v známych Gallupových experimentoch so zrkadlami), jednoduchou empatiou i schopnosťou uvedomiť si stanovisko (resp. perspektívu) iných bytostí, vie klasifikovať symboly a môže mať aj určité predstavy (teórie) o mysli iných ľudských bytostí (Perner, 1991, 1995).

K rozhodujúcomu zvratu v jeho vývoji však dochádza až po utvorení tzv. *metamysle*, čiže po vzniku terciárnych reprezentácií, *skutočných alebo plnohodnotných reprezentácií reprezentácií* (metareprezentácií) zhruba v štvrtom roku jeho veku, s pomocou ktorých už môže objavovať, porovnávať, analyzovať, vyvodzovať, vytvárať, reprodukovat' atď. vzťahy medzi jednotlivými, neraz navzájom si protirečiacimi reprezentáciami. Až vtedy začína odhaľovať skryté významy vecí, spoznávať ich také, aké naozaj sú, aké boli, aké by mohli byť, mali byť a pod. A čo je ešte dôležitejšie, až vtedy definitívne získava schopnosť odolávať svojim impulzívnym reakciám a nahrádzať ich reakciami založenými na reflexívnom úsudku alebo dôvodení. V tomto čase sa tiež u neho objavuje *sebauvedomenie*, ktoré je úzko spojené so súčasne vznikajúcou *epizodickou (a autobiografickou) pamäťou*, vďaka ktorej sa dieťa stáva špecifickým jedincem s vlastnou históriou, s vlastným jedinečným príbehom, čo dovoľuje charakterizovať epizodickú pamäť ako *rozhodujúci dištingtívny znak*, oddeľujúci ľudské bytosti od iných živých tvorov, ktoré takouto pamäťou a subjektivitou *nedisponujú*.

Nemôžeme opomenúť ani početnú skupinu autorov (reprezentovanú takými známymi osobnosťami, ako sú Noam Chomsky, Boris Poršnev či Derek Bickerton), ktorej členovia sú presvedčení, že vedomie vzniklo *až u súčasných ľudí*, spolu s komplexným

zvukovým jazykom (rečou), ktorý je podľa nich *jediným vhodným substrátom* na úspešné konštituovanie a dlhodobé fixovanie *tak výsostne ľudského fenoménu, akým je vedomie*. Vcelku sa ale zdá, že v súčasnosti je už tento názor prekonaný a do popredia sa čoraz viac dostávajú hlasy tých bádateľov, ktorí sú presvedčení o postupnom vzniku a ďalšom zdokonaľovaní vedomia v rámci gestickej komunikácie medzi erektmi a po nich nasledujúcimi hominidmi. Na prvú z našich dvoch základných otázok preto môžeme odpovedať nasledovne – ľudia si dnes veľmi dobre uvedomujú, aké vyspelé sú v skutočnosti „nemé“ zvieratá a aká tenká je hranica, ktorá ich oddeľuje od ľudských bytostí; inak povedané, *vaša mačička nepochybne cíti a uvedomuje si, ako ju máte radi, dokáže sa k vám správať tak láskavo, ako k nikomu inému, ale nedokáže z vás – a ani z nikoho iného – vytvoriť súčasť svojho osobného, autobiografického príbehu, pretože celkom zjanne nedisponuje sebauvedomením a epizodickou pamäťou*.

Alebo ešte presnejšie – vaša mačička môže vnímať vašu lásku len perceptuálne, ale nie reflexívne; aj preto je jej vzťah k vám v podstate daný a viacmenej predvídateľný, čo sa určite nedá povedať o vašom vzťahu k nevernému manželskému partnerovi, skorumpovanej politickej strane či nedôverhodnej vláde. Naša úvodná otázka má teda aj svoju druhú časť, ktorá je tiež hodná diskusie. Môžeme sa totiž oprávnenne spýtať, či a nakoľko je hodnotná taká láska, ktorá smeruje len k jednému zvieratku, zatiaľ čo všetky ostatné buď ponecháva bokom, alebo ich priamo mení na objekt konzumu, zábavy či sadistického laboratória neho výskumu. Aj ten najväčší idealista pritom musí uznať, že konzumovanie mäsa, a s tým spojené väznenie, týranie a zabíjanie jatočných zvierat sa nám v dohľadnej dobe sotva podarí výraznejšie obmedziť. Rovnako málo pravdepodobné je pozmenenie súčasných rastových hospodárskych trendov vyúsťujúcich do ničenia pozemských ekosystémov a následného bezprecedentne rýchleho vymierania rastlinných a živočíšnych druhov. Preto je také dôležité nájsť relevantnú odpoveď na našu druhú základnú otázku a nejako rozumne zdôvodniť naše súčasné počínanie.

Odpoveď na ňu určite nebude spočívať v obhajobe samoučelného konzumu, ani v lacnej globalistickej propagande, vyzdvihujúcej len pozitívne stránky civilizáčného vývoja. Podľa nášho názoru správnu odpoveď možno nájsť *len v rámci celkových vývojových trendov neživej, živej a sociálnej prírody*, ktoré jediné umožňujú objektívne posúdiť, *či vôbec máme právo bezo zvyšku ovládať, manipulovať a vykorisťovať pozemskú biosféru*, a ak pre nás je len áno, tak z akého dôvodu, resp. s akým transcendentným a všetko ospravedlňujúcim účelom. Dnes už pomerne rozsiahla globálno-evolučná literatúra ponúka dve najčastejšie sa opakujúce a navzájom súvisiace odpovede. V prvom prípade sa ľudská spoločnosť chápe ako priebežné zavŕšenie evolučného procesu, posledný, najdynamickejší článok evolúcie, ktorý ako jediný dokáže obrátiť doterajšiu logiku celého vývojového procesu.

Už pred niekoľkými desiatkami rokov tak E. T. Dejejev postrehol, že jednotlivé vývojové stupne prírody, resp. formy pohybu hmoty *zaberajú postupne čoraz menšiu časť z celkového časopriestorového objemu nášho vesmíru*, zatiaľ čo ich stavebné (a štruktúrne) jednotky sú čoraz väčšie a väčšie (ľudia sú

Pokračovanie na s. 31